

Мирослав ЈОКИЋ*

ДУШАН КОСТИЋ: ПИОНИР ПОСЛЕРАТНЕ ЈУГОСЛОВЕНСКЕ РАДИО-ДРАМЕ

Сијач сије ријеч. Они крај њуџа љдје се ријеч сије, јесу они који су неџом чули ријеч и одмах долази соџона и одузме ријеч која је џосијана на њиви. Истио џако, џосијани на каменџио џло јесу они који, кад чују ријеч, одмах је џримају с радошћу, али нијемају у себи коријена, неџо су несџални. На џо, кад дође невоља или џроџонсџво збоџ ријечи, смјесџа џодлеџну. Има друџих који су џосијани у џрње. То су они који су чули ријеч, али свјеџске џјескобне брије, вараво боџаџсџво и џожуде за свим остџалим навале џе уџше ријеч и остџане без џлода. Има их који су џосијани на добру земљу. Они слушају ријеч, џримају је и доносе џлод: један џридесетеросџрук, друџи шездесетеросџрук, џрећи сџосџрук.

(Библија, Тумачење усџоредбе о сијачу,
Еванђеље џо Марку 4-14)

ПРЕДГОВОР

Намера да се обухвати оно што чини најопштије обележје свеукупног литерарног опуса Душана Костића захтева подробнију анализу, посвећеност и компетентност профилисану научним скупом „Стаза и вријеме”.

Међутим, Костићева биографија је изузетно разноврсна и прегалаштвом и резултатима тако да је Црногорска академија наука и умјетности себи ставила у задатак да укаже и на оне области које су у посредној вези са књижевношћу а чине значајне периоде његове умјетничке биографије.

Таква област је и послератна српска радиофонија у коју је, руку под руку, на велика враџа, са Костићем ушла и књижевност.

* Мирослав Јокић, публициста, Радио Београд

Захваљујући поверењу Академије, припала нам је и част и професионална обавеза да реферишемо о његовом стваралачком ангажману у медију радија; да осветлимо све доступне чињенице и покажемо да је, и како је, Костић пионирским напорима повратио на таласе Радио Београда послератну радио-драму и поставио основе емисијама из културе и уметности који и данас важе за узоре.

Прва радио-драма у Србији „Ђакон Стефан и два анђела” изведена је у студију Радио Београда, 24. марта 1929. године.

Марта 1941. године, десетак дана пре него што је Радио Београд погођен у шестоаприлском бомбардовању престонице Краљевине Југославије, слушаоци су били у прилици да чују последњу радио-драму.

У условима окупације, Радио Београд постаје немачки ратни радио (П. К. Зендер Белград), на чијим таласима није било места за културу, па ни за радио-драмско стваралаштво.

Суочен са новим медијем Костић није постао мање песник а више уредник емисија. Књижевник у њему није се могао мењати, али Радио се могао променити према његовој песничкој потреби и визији. Песник и песничко у њему, незадовољство постојећим, наћи ће литератури достојно место на таласима радија.

У српском језичком корпусу, радио-драма ће се поново огласити 20. августа 1945. године. Тај датум и догађаји који су му претходили у Радио Београду биће у непосредној вези са стваралачким радом Душана Костића.

А да би се то и десило требало је, пре свега, имати радио по мери песника. Та *мера* и такав послератни радио до његовог доласка нису постојали.

УВОД

Запуштеној и јединој емисији „Литерарни час”, у трајању од петнаест минута, за коју су *припремани литерарни прилози у најелементарнијем виду – пречишћавање пред микрофоном фељтона из „Борбе” или шитоод из родољубиве прозе или поезије*, Костић ће као уредник вратити програмски значај какав доликује медију радија када је реч о уметности.

Богатећи њене програмске садржаје широким сплетом и преплетом тема из уметности, Костић ће створити редакцију *Литерарно одељење* са преко шеснаест тематски и садржајно различитих емисија са пет термина током седам дана.

Писци, ствараоци из различитих области уметности, критичари, глумци, најугледнија имена у уметничкој пракси и теорији, окупљали су се на Костићев подстицај око микрофона емисија *Литерарно одељење*.

У богатом колоплету идеја и намера, само један корак је недостајао до радио-драме. И тај корак ће се десити за мање од десет месеци Костићевог прегалаштва у радио-станици.

Костић није писао за потребе програма и питање је колико је уопште *писао* у тим годинама живота посвећених радију. У његовом богатом и жанровски разноврсном књижевном опусу неће се наћи ниједна радио-драма, али урадио је све, у најширем смислу, како би књижевност и богатство њених жанровских облика и садржаја стигли до слушаоца у пуном сјају и лепоти звуком оживљене речи.

Костић је из сопственог искуства знао да се поетско, када уметник исцрпи сва средства и облике књижевног израза на папиру, коначно ствара гласом; када се звуком поетско враћа свом искону, ономе *шћи* је и *како* је песник чуо дамар живота и да се при томе не ради толико о поступцима у извођачком и практичном смислу, колико о духу који писану реч оживљава.

ПОСЛЕРАТНИ РАДИО БЕОГРАД – НОВА СРЕДИНА, НОВ МЕДИЈ

Занемаривано, па и од самог Костића маргинализовано, његово стваралачко ангажовање у Радио Београду остало је запретино временом и заборавом.

Међутим, ангажман, значај и домети његовог петогодишњег рада, од 12. новембра 1944. до краја новембра 1949. године, имали су далекосежне и значајне последице по књижевно и драмско (радио-драмско) стваралаштво у Србији.

Сусрет са новим медијем Костића, уметника писане речи, уводи у просторе звука – акустике глумачке интерпретације стиха или прозне реченице, њихове бесконачне, очаравајуће варијације у игри изговореног текста и подтекста, звучања и тишине, музике говора, говора и музике.

О тим временима, догађајима, лутањима и прегнућима у сасвим новом стваралачком простору и уметничком изазову остала су Костићева сећања написана за књигу *Сви њисци Радио Београда* (у рукопису, нап. М. Ј.).

Овај *сјис* забележен је писањом машином, латиничним словима, са 47 редова на страници и по. Наравно, и та страница и по остаје као драгоцен сведок и извор података о скоро заборављеном делу Костићевог стваралачког портрета.

Хроничар мора себи да постави питање: Зар само толико!?

Ако је 47 редова последица скромности, а јесте, онда за онога ко изучава уметничке процесе на радију, ослањајући се на писану оставштину, 'та и толика скромност' је, најблаже речено, погубна.

Али, данас то је тако: страница и по.

Костићеви савременици, познаници и пријатељи, често истичу његову скромност као изузетну људску врлину, као *йприроду у йесника*.

Пишући (1972) поводом награде АВНОЈ, додељене Костићу за књижевно стваралаштво, Васко Ивановић, његов пријатељ и савременик, помогао нам је да проникнемо у његову скромност и да га боље разумемо:

„Оно што чини, Душан Костић чини ненаметљиво, без напора. Или *добро крије ѿај найор, ваљда, да би се боље видело оно чему найор служи* (курзив, М. Ј.), или просто је таква природа у песника. Зато је, зар, остао пријатељ младих и људи, ма шта и ма колико тога сазнао о њима, а прилика је било свакавих.

Многи заврше друкчије него што су почели. Многи ће стићи далеко а досећи високо, али сами. Горди, собом забављени, неки стигну у сам врх, славни и осиромашени за пријатеље које су успут погубили.

Душан Костић је међу пријатељима”.

(„Политика”, *Певайи или йуцайи*,
Београд, 10. јануар 1972)

И НЕМОГУЋЕ И РЕАЛНО – РАДИО

Тешко је разумети тежину напора и изузетних домета остварених, поново истичем за мање од пет година Костићевог стваралачког ангажмана у медију радија, ако се не осветли стварност као историјски миље у коме се *духовно* – уметничко – *сйварно* суочавало са *реално* немогућим.

Костић је имао два судбоносна сусрета са Београдом.

Први се десио непосредно пред II светски рат, када је напустио ђачку собицу у Иванграду и пошао у велику авантуру, на универзитет. Онда су га као припадника комунистичке партије Југославије почели прогањати по улицама и аулама факултета. Јурили су га са пендрецима, марицама, на коњима.

Коју годину касније поново су га јурили као припадника Народно – ослободилачке војске Југославије, само жешће: пуцали су, покретали офанзиве, гонили у гору, у глад, у тифус. А он се увек враћао да пева о људима, о њиховим жељама, срећи која ће доћи, он је у то веровао упркос безнађу рата.

У борбама за ослобођење по други пут се сусрео са Београдом. У првим данима ослобођеног града одложио је оружје и поново узео перо у руке. Опет за кратко. Револуција је *йо йойреби службе* пред њега поставила нови циљ; да се лати новог, њему потпуно непознатог медија – радија – и да ту настави борбу за човека другојачијим средствима и од пушке и од пера, да се прихвати микрофона. Пре свега песник, какав је био увек и на

сваком месту, и том изазову је одговорио ношен вером да ће радио-талас пренесећи лепоту књижевне речи оплемењену глумачким казивањем до свих људи заискрити тренутцима среће, утехе, наде... што је далеко превазилазило и потребе и захтеве службе. Без тих циљева Костић није могао да се лати било какве делатности, па ни радија.

Схватио је моћ радија као моћ говора. Али, једно је моћ говора а друго су могућности радија.

И, како би се то рекло савременим жаргоном, Костић се доласком у радио-станицу, у условима опште немаштине, која је паралисала било какво духовно, па и уметничко стваралаштво, затекао пред изазовима немогуће мисије. Али се и ту морао пронаћи одговор.

Будимо реални, захтевајмо немогуће!

Овој пароли, насталој такође у бурним *револуционарним* догађајима, и вероватно међу песницима, који су покренули већи део Европе, па и догађаје у Београду (студентски покрет 1968), у данима првих победа над нацизмом и организовања слободе у Србији, може се додати *сдг*, и добиће се објашњење невероватних резултата постигнутих из разрушене, спаљене, изгладнеле... послератне реалности српског народа: будимо реални *сдг* – захтевајмо немогуће.

Ново време, нови људи, нова идеологија, нова нада, нови полет, нова енергија... све се одједном, у једном дану, 20. октобра 1944. године, нашло на вратима Београда. Имао се утисак да се могуће и практично изводљиво претпоставило пароли: *Ми смо реални јер захтевамо немогуће!* И то што захтевамо, захтевамо *сдг!*

Императив *сдг* се изузетно видљиво, можда је исправније рећи чујно, потврдио у првим данима слободе у експлозивном развоју нове епохе српске радиофоније и пионирског ентузијазма који је тај и такав развој учинио могућим.

Радио Београд је радио тек други дан, а први број „Борбе” ће изаћи три дана касније од Костићевог преласка на нову дужност.

РУШЕЊЕ, ОСЛОБАЂАЊЕ И ПОНОВНО ГРАЂЕЊЕ:

*(Крајко виђење догађаја који су њрејиходили
Костићевом доласку у Радио Београд)*

У последњим данима борби за ослобођење главног града, Радио Београд је темељно рушен и порушен, уништаван и уништен. А видећемо, а то је равно чуду, како се за мање од 15 дана огласио, буквално васкрнуо, са згаришта и из рушевина.

Али почнимо од почетка, од драматичних околности ослобађања Београда, у којима је радио одиграо једну од најзначајнијих улога.

„У изузетне подвиге везиста радио-телеграфиста и обавештајаца улази убацивање у окупирани Београд, септембра 1944. године, обавештајца Милоша Вучковића (касније је напредовао до генералског чина, нап. М. Ј.) и радио-телеграфисте Миодрага Мирковића. Заплењеним аутомобилом, Недићевог помоћника министра народног здравља, прошавши кроз немачке контроле, они су се са отпремно, пријемном радио-телеграфском станицом, убацили у Београд. У стану браће Анђелковић, у улици Војводе Бране бр 59, организовали су обавештајни пункт који је одиграо значајну улогу у припремама и спровеђењу операција за ослобођење Београда. То је, исто тако, један од великих подвига радио-телеграфиста везиста у годинама ослободилачког рата, а уједно и коришћење радио-веза које су имале тако значајну, одлучну улогу у борби против непријатеља, далеко надмоћнијег не само у војној сили него и у техници”.

(Радивоје Марковић, „Партизанске радио-станице у Србији”)

Поред других задатака, обавештајац Вучковић и радио-телеграфиста Митровић, имали су обавезу да преко позадинске организације предузму мере како би се радио-станица Београд сачувала од уништења, у чему нису успели.

Са наступањем јединица Народноослободилачке војске Југославије и Црвене армије према Београду, немачка војна команда је 12. октобра издала поверљиву наредбу по којој група од десетак немачких војника и нешто цивила, под вођством техничког директора Мозера, има да обави демонтирање студијске технике и система веза радио-станице П. К. Зендер Белград (Војне радио-станице Београд). За мање од три дана, битни делови студијских постројења су евакуисани, неки делови уништени, а преостала студијска техника онеспособљена.

У Макишу је демонтиран и однет двадесетокиловтни предајник. Зграда и стометарски антенски стубови до темеља су срушени.

Краткоталасни предајник у Батајници је демонтиран и однет.

Радио-станица П. К. Зендер Белград је заћутала 15. октобра 1944. године. Немци су просторије у улици Милоша Великог бр. 16, данашња зграда Министарства иностраних послова Србије, предали квислиншким јединицама Милана Љотића, чији су припадници 19. октобра додатно оштетили или разнели ручним бомбама оно што је преостало од технике, грамофонских плоча и документације. Уништавање студија и предајника

извршено је тако темељно да сем кабла који их је повезивао није остао ни најмањи уређај који би помогао да се ослободиоци огласе етром.

Ноћу, између 19. и 20. октобра 1944, повукле су се преко Дунава и Саве и последње јединице немачких одбрамбених снага.

Двадесетог октобра, у раним јутарњим сатима, Београд је ослобођен.

Већ сутрадан, 21. октобра, тек демобилисани партизански официр Марко Стефановић постављен је за првог послератног руководиоца Техничке службе Радио Београда, по налогу Команде веза Генералштаба НО војске. Требало је, такорећи ни из чега, обновити уништену радиостаницу и то што пре.

„И док су се градом још увек чуле канонаде топова, митраљеза и бомби, као одјек борби које су настављане преко Саве и Дунава; док су грађани прикупљали и сахрањивали своје ослободиоце, а из београдских подрума излазили на предају уздигнутих руку унезверени, уморни и запуштени доскорашњи окупатори, док су рашчишћавне главне саобраћајнице од рушевина и тиме започела обнова града, неколико инжењера и техничара, који су се бавили радио-техником, или су раније били запослени у Радио Београду па им је радио-техника била блиска, *хитали су да Београду дају њас који ће свейу ѡреносиџи ѡоруке нове Јуѡславије* (курзив М. Ј.) На петом спрату зграде бр. 16, у улици Милоша Великог, у некадашњим студијима ушло се тек када су је прегледали минери и потврдили да нема опасности од експлозије” – сећа се инжењер Жижић. – „Пристигле техничаре затичу демолиране просторије, гомиле металних остатака и поломљених цигала. Кроз разбијена окна допире тежак мирис паљевине. У дворишту гомила нагорелог папира, поломљених плоча, рпа делова намештаја која тиња.”

Настала је потрага по Београду за свим могућим деловима: комадићима жице, осигурачима, кондензаторима, кристалима... и свако парче донето је као драгоценост. Нешто материјала нађено је међу заробљеним или реквирираним техничким средствима, по неким радионицама, у ташмајданским лагумима, у једном земунском бункеру, а нешто је благовремено, или у последњи час, сакривено од стране неких техничара радиостанице.

Девизних средстава није било ни за прече потребе. Зато је Радио Београд као платежно средство користио маст и цигарете. Са једним камионом оваквих *девиза* Павле Бајчетић је кренуо на пут и у тек покореним крајевима Немачке набавио електронске цеви за предајнике, студијску опрему, прилично резервног материјала и нешто уређаја и инструмената.

Током опште потраге за деловима опреме, неко се сетио да погледа шта је са музичким студиом у Милоша Великог бр 7. Сачекало их је пријатно изненађење. Нашли су се у нетакнутом студију. Немци се нису сетили,

или нису стигли, да га униште. Затечени грамофони нису имали ни моторе ни главе. Инжењер Здравко Хамовић, тада још техничар, уградио је у њих моторе предвиђене за друге сврхе и тако их оспособио за рад, а главе су донели неки техничари од куће, где су их својевремено, кришом од окупатора, однели. Оспособљена су два резача фолија, а два немачка војна магнетофона, предвиђена за специјалне сврхе, прерађена су и коришћена за снимање на терену.

„Чуло се да је негде у Словенији, близу границе, заплењена већа количина радио-опreme, поред осталог и неколико војних магнетофона.” – сећа се Слободан Анастасијевић – „Сместа су из Београда кренула два камиона са техничарима да одаберу оно што се може искористити. И то је било путовање за причу. Рат је још трајао а непријатељ је у повлачењу разорио путеве и мостове, али су се возачи спретно провукли чак и између непријатељских линија, понекад надалеко заобилазили поприште, срећно стигли и вратили се са драгоценим товаром”.

Инжењер Младен Торбарина, са мањом групом техничара у радионици „Сигнал”, 21. октобра, почео је да склапа предајник јачине 300 вати. После непуне две недеље, четвртог или петок новембра, предајник је смештен поново у поткровље зграде Академије наука. На крову је постављена емисиона антена док се истовремено оспособљавала студија у улици Милоша Великог бр. 16.

„Буквално скрпљен од *конца, шпайа и канайа*, Радио Београд ће проговорити кроз микрофон звани *ћумураш* на којем је неко залепио налепницу на којој је писало: *Говори јасно и јасно, слуша тице цео Свети!* (курзив, М. Ј.) Каква је то радост била када се тај *јасан и јасан јовор* преко слабашног предајника могао чути не само у Београду него и у широј околини, а понекад увече, када је време било тихо, чак и до Горњег Милановца! Али, није било важно *колики је био њај свети*, Радио Београд је проговорио!”

(Слободан Анастасијевић, „Без њих се не може”, Београд, 1979)

Кратко време по пуштању предајника од 300 вати (0,3 КВ), из Команде енглеске војске послат је предајник снаге 2000 вати (2 КВ), који је бродом допремљен у Београд и одмах смештен у зграду Академије наука, где је заменио предајник од 300 Вати.

Пијаниста Андреј Прегер у Народноослободилачкој борби учествовао је од 1943. као члан Позоришта народног ослобођења. Из Барија (Италија), авионом је стигао у Београд 1. новембра 1944. године и одмах распоређен на рад у Радију Београд, поставши тако први професионални музичар који је после рата почео да се стара о музичком програму.

„Посао се састојао како у прикупљању материјала за извођење тако и у обради тог материјала, као и у проналажењу и доношењу клавира, грамофонских плоча итд. Сећам се да сам обилазио цео Београд у трагању за клавирима напуштеним од окупатора. Нашли смо доста добрих инструмената. Такође смо добавили и збирке плоча озбиљне музике, које је напустио непријатељ”.

(Андреј Прегер, „Сећања”, Београд, 1979)

И тако... приближавао се дан. Радио ће се огласити за мање од 15 дана, што је заиста било чудо, нешто попут васкрса. Његово раскомадано тело, комад по комад, враћани су и на место и у функције које су имали у техничком систему преноса звука.

7. НОВЕМБАР 1944: ГОВОРИ СЛОБОДНИ РАДИО БЕОГРАД!

Радио-дифузија је међу првим медијима, одмах после дневног листа „Политика”, који се остварио у изузетно тешким условима разорене земље, а о његовом значају можда најбоље говори наслов чланка када је дан оглашавања Радио Београда назван: *Датум нашеї свеукујної животиї*.

Из вагона са споредног колосека београдске Дунав станице, 6. новембра 1944. године, члан Позоришта народног ослобођења, глумац Љубиша Јовановић, изговорио је у микрофон речи за историју:

„Говори слободна Радио станица Београд. Из слободне престонице Демократске федеративне Југославије, слободна народна радио станица први пут слободно говори.”

Сутрадан, 7. новембра 1944. године, непуних двадесет дана од ослобођења, када је град био удаљен од линије фронта свега стотинак километара, борбе су се водиле за Фрушку Гору и на обалама Дрине, Радио Београд је почео експериментално да ради. Тог дана, „Политика” (која је почела поново да излази 28. октобра 1944) објављује: *Данас ѿочиње емисија нове београдске радио-станице и Слободни Радио Београд ради на радијој ѿаласној дужини*.

„Данас ће се поново чути глас Београдске радио-станице, али овог пута слободне станице слободног Београда. Наша Народноослободилачка војска у ослобођеном Београду ништа није затекла од бивше радио-станице, јер је окупатор у своме разарању међу првим институцијама уништио баш радио-станицу. Наши радници и стручњаци из Београда, под руководством Одељења за везу штаба НОВ и ПОЈ, успели су да у рекордном времену, од дванаест дана, подигну радио-станицу од материјала који је

нађен у Београду. Нова станица је по јачини слабија од старе, али тренутно ће моћи да задовољи најнужније потребе. Вероватно је да ће ускоро бити појачана. У току јучерашњег дана вршене су техничке пробе, а од данас Радио Београд почиње редован рад”.

По својим техничким могућностима и домаћајима, нова емисиона станица била је изузетно скромна, али веома значајна за време у коме је најавила постојање и под околностима, односно начинима, како је технички и кадровски обновљена и како ће се обнављати. Међутим, задовољене су само *најнужније потребе*, како су показала два дана пробног рада, да би у трећем дану Радио Београд преузео велику одговорност преносећи говор Маршала Тита из дворане Коларчевог народног универзитета.

„Спасена од подлог пожара немоћног непријатеља, дворана Коларчевог универзитета, могла је јуче да послужи својој дивној намени: свечаној седници Велике антифашистичке скупштине народног ослобођења Србије”, писала је „Политика” 10. новембра „Цела дворана је била на ногама. Сви учесници Скупштине, као један човек, тражили су да пре сваког рада, да пре сваког другог, на овом скупу, чују реч Маршала Југославије, Јосипа Броза Тита. Овом упорном позиву, којим је била изражена сва дубока љубав, оданост и захвалност народа Србије, Маршал Тито није могао да се не одазове. Стао је пред микрофон и...”

И деветог новембра, у експерименталном програму, генерални секретар Партије, председник Владе и врховни командант, маршал Тито, саопштио је декларацију нове Владе, чиме је Радио Београд положио испит за оно што га је чекало десетог новембра, а о чему је „Политика” известила 11. новембра:

„*Радио Београд је јуче слободно говорио*. После неколико дана пробних емисија, јуче у подне, почела је Београдска радио-станица с редовним радом. У 12.30 часова чуле су се са Београдског радија прве слободне речи. Емисија је почела са химном *Хеј, Словени*. После ове непобедиве словенске песме одржан је говор о значају отварања Радио Београда”.

Затим је изведен програм:

„– Хор позоришта Народног ослобођења отпевао је *Козару*, композицију за мешовит хор од мајора Оскара Данона.

– У спомен палим жртвама, рецитована је хорска рецитација песме Јове Јовановића Змаја, *Светили њрбови*.

– Београдска филхармонија је извела трећи став *Патетичне Симфоније од* Чајковског.

– Хор Прве пролетерске дивизије отпевао је сплет народних песама под дириговањем капетана Јована Петровића,

– Чланови Позоришта народног ослобођења рецитовали су у хору *Песму о биографији друџа Тиша* од Радована Зоговића.

Сви слушаоци радија, који су с радошћу чули ту прву емисију, слушаће од сад, сваког дана, редовно Радио Београд, изјутра од 7.30, у подне од 12.30 и увече од 19.00 часова. Главне вести даваће се од 7.30 до 8.00, кад ће увек бити прочитан извештај Врховног штаба НОВ и ПОЈ и остали ратни извештаји савезника. У подне, у 12.45, читаће се извод из наше штампе, а увече од 20.05 до 20.20, биће даване најновије вести. Управа радиостанице жели да публика изрази своје жеље у погледу времена када треба давати коју тачку програма, пошто је овај распоред привремен и ускоро ће бити проширен. Већ сада, осим вести Радио Београд даје и музику. Једанпут недељно биће преношен концерт Београдске филхармоније”.

И овај, први, програмски дан слободног и обновљеног Радио Београда обележен је неким обликом драмског стварања, хорским рецитовањем Зоговићеве поеме, међутим, можда је битније да је пред микрофон стало „Позориште народног ослобођења”. Хроничару остаје једино да жали што овај облик хорске – драмске интерпретације поезије, није снимљен (први магнетопони у Радио Београду увешће се у употребу тек 1949/50. године), јер не постоји ниједно, медијски *живо*, увом *оийиљиво* сведочење о стваралачком квалитету „Позоришта народног ослобођења” које ће се, после наступа пред микрофоном Радио Београда, за нешто више од два месеца расформирати а глумци ће се прикључити обновљеном ансамблу Народног позоришта у Београду.

Радио Београд је у првим месецима свог оглашавања већ значајно ширио програмске садржаје, упркос технолошкој и кадровској немаштини. „Политика” (7. децембра 1944) објављује проглас и позив:

„Омладино – Омладинке! Сваког четвртка у 18.00 часова слушајте Радио Београд који за вас даје *Омладинску емисију!*”

Пионири –Пионирке! Радио Београд ће од сада, сваког понедељка, у 19.00 часова и за вас, наше најмлађе, давати *Пионирски час*”.

Међутим, и радио-апарат је био реткост, јер је највећи број од стотинак хиљада затечених пријемника био уништен или толико оштећен да је био неупотребљив, па није чудо што се на стотине људи окупљало око једног радио-пријемника у свим местима где се Радио Београд могао чути.

„Борба”, као други дневни лист, појавиће се 15. новембра (среда) 1944. године, објављујући своју уређивачку – програмску политику, која ће, према изразито одређујућем наслову, да буде: *Нейобедива застава, нейобедивој народа*.

„Борба је увек била застава најправеднијих и најборбенијих, дакле национално најпрогресивнијих одреда нашег народа”, а у уводнику, на

насловној страни, изнет је идеолошки концепт листа: „Застава свих и читавих наших народа у њиховој непрестаној борби за независну, слободну и човечну државну заједницу, за културан и стваралачки живот човека”.

Та и таква застава овај лист ће бити читавих педесет година послератне историје и развоја комунистичког друштва у Југославији, с тим што су атрибути *свих, читавих, независну, слободну, човечну, културну, стваралачку...* временом добијали знаке навода постајући све више и више изрази у тоталитаризму окоштавајућег државотворног процеса.

Када у Београду излазе само два дневна листа, „Политика” и „Борба”, која личе на ратни билтен и по броју страна и по садржају, када ће се још осам месеци водити рат за ослобођење читаве југословенске територије, у условима разорене земље, радио је доказао и потврдио да је медиј од прворазредног националног значаја када се у први план доводи револуционарна идеологија, односно борба за *новог човека*, борба за ослобођење југословенских простора још увек захваћених ратом и борба за обнову разорене земље.

Тако је „Политика” већ 14. новембра објавила да:

„У поступном проширењу Радио Београд уводи још једну емисију како би наши листови у унутрашњости добили благовремени извештај Врховног штаба НОВ и ПОЈ као и остали материјал за штампу. Радио Београд ће од сада свакодневно у 9.00 часова, пре подне, давати посебну емисију намењену редакцијама листова у унутрашњости, по диктату тако да вести могу хватати и они који не знају стенографију.”

Сутрадан, у програму Радио Београда могло се прочитати („Политика”, 15. новембар) да у девет часова почиње нова емисија: „Диктат за штампу у унутрашњости”.

Без радија се није могло.

Али вратимо се причи о Костићу.

ДОЛАЗАК У РАДИО БЕОГРАД И КАКО СЕ ТО ДОГОДИЛО

Тридесет други дан у ослобођеном Београду Костић је дочекао у новооснованој редакцији дневног листа „Борба”, непосредно пред излазак првог броја.

„Сређином новембра – (12 новембра 1944, нап М. Ј.) – тада сам радио у тек покренутој Борби – позове ме у своју канцеларију директор Милован Ђилас. Одем, дабоме, а тамо код њега Радован Зоговић и мени неки потпуно непознат партизан.

– Ово је Јово Мариновић, управник радио-станице – рече Ђилас кад уђох. Идеш сада са њим, тамо ћеш радити.

На улици су нас чекала кола, мала бела сандучара за разношење робе по граду. До шофера смести се управник, а ја позади у *сандук* без иједног прозора. Тако сам у потпуном мраку стигао у радио станицу, на радно мјесто. Нисам у томе видио никакву симболику. Све се дало разумјети: још је трајао рат. Сремски фронт”.

(Душан Костић, сећања)

ПРВИ ЗАДАЦИ НА НОВОМ ПОСЛУ

Костић је дошао у Радио Београд у другом дану његовог поновног програмског оглашавања. Сем неколицине техничара, којима радио није био нов медиј, сви остали су тек почињали да се сналазе. Преузимајући Костића из „Борбе”, ни Мариновић се нија снашао. Поставио га је на радно место у потпуној супротности са Костићевом личношћу, његовим интересима и радним могућностима.

„Када смо се попели на пети спрат у Милоша Великог, Мариновић ме је упознао са колективом – свега пет-шест другова и другарица. Браслав Борозан (редитељ Народног позоришта у Београду, нап. М. Ј.), тада још у партизанској униформи са пиштољем, поскочио је од радости када ме је видио.

– Преузми мој посао – каже – а ја идем у позориште!

И оде човјек.

А тај посао био је припремање литерарних прилога у најелементарнијем виду, читавање пред микрофоном фељтона из *Борбе* или штогод из родољубиве прозе или поезије. Међутим, тим послом почећу тек касније да се бавим и тако сам остао нераспоређен.

Онда ми једног дана Мариновић каже како је размишљао шта да, у ствари, радим. Мислио је и смислио да будем персонални референт. Појма нисам имао шта је то. Почео сам хоћеш – нећеш, да се сам сналазим, да импровизујем. Администрација је и у оно вријеме за мене била баук, ма које варијанте да је. Знам да сам успоставио најобичнији списак службеника, сталних и оних са стране – привремених, а онда постепено, како су одмицали дани, додавао по који биографски податак.

Прва моја радна дужност била је мени у почетку нејасна: начелник тек формираног Персоналног одељења. Значило је то примање на посао нових сарадника али и забрањивање учешћа на програму колаборационистима за вријеме окупације. У радију је тада било запослено не више од петнаестак људи, што техничара, музичара, новинара, политичких устремитеља, културњака.

Сјећам се се једне немиле епизоде са члановима Народног оркестра Живојина Здравковића. Када сам им саопштио одлуку о отказу, настала

је кукњава, плач, баш мучна сцена. Сличних ситуација било је неколико. Ја то нисам могао да издржим.

Смучило ми се све то, ипак, и замолио сам управника да се нечим другим бавим у радио-станици, на примјер, литерарним емисијама. Мариновић је одмах пристао.

Тако сам се мануо ћорава посла и одахнуо. Вјероватно је одахнуо и Мариновић од мене као и од ето таквог персонлица.

Онда сам добио обавезу да помажем другу на текућим вијестима, што ће рећи да узмем маказе у руке, те да исјецам информације из новина или билтена којих је тих новембарских и децембарских дана 1944. године било разумије се, веома мало, па ће их мој уредник – Риста Мирковић, пажљиво одабирати и лијепити на какав арак за спикере. Неколико дана ишло је тако. Чинило ми се да обављам бог зна какав важан посао.”

(Костић, *Истио*)

Оно што је Костић затекао од програмских садржаја који су му блиски, биле су свега две емисије у укупном трајању од 45 минута. Садржаји из културе у емисијама *Књижевни њрилози*, од 8.15 до 9.00, и *Музички њрограм*, емисија *озбиљне музике*, од 19.00 до 19.30 часова, а могли су се чути сваког дана.

Тако је Радио Београд, чинећи прве кораке новог духовног препорода, додуше мајушне и несигурне у односу на ратну вреву и идеолошку разгоропаћеност, постајао нека врста *културне авангарде*.

Тај мали искорак радија у просторе уметности Костић ће претворити у снажан замах, слутећи, а касније имајући и пуну свест о моћима масовног медија који је у стању да уметнички садржај, као битан фрагмент масовне културе, на најбољи начин повеже са слушаоцем.

Схватио је да радио поседује медијску моћ и могућност да литерарно артикулисану реч са папира, пред микрофоном прочитану – изговорену, уметнички и емотивно надахнуту, пренесе до *свакој* и у *сваки* кутак.

Костићев радни боравак на радију могуће је сагледати и као специфично поимање масовне културе у условима масовног медија. Актуелна парола: *Права уметности је увек народна*, није му била страна.

Хтело се, а по Костићевим домашајима и могло, више него што су прилике омогућавале.

РАДИО-СТАНИЦА НЕИМАР ДУХОВНЕ ОБНОВЕ

Значај радио-програма у тадашњим околностима данас се, такорећи, не може чак ни проценити, па ни замислити. У време када је штампа због

разорених путева, железничких пруга, мостова, упркос изузетним напорима тешко стизала, или боље речено продирала, до иоле удаљенијих места од Београда; у околностима када је неписменост била процентуално висока, а потреба за вестима и различитим обавештавањем све израженија, јер су пресудни догађаји сустижали један други, радио се показао као најприкладнији медиј у времену и у условима ратног окружења.

И на овом, другом почетку, у изузетно тешким условима, радио је пробудио наде у могућност хуманијег друштва. Веровало се у његову *јројиа-јандну, васјийну моћ духовној јрејородишеља, незаменљивој васјийшача*. Веровало му се као борцу у борби за слободу *јројив насиља*, под условом да је у рукама *јравдољубивих и слободољубивих народа*.

„Изванредан значај радиофоније, тога најмоћнијег средства пропагандног и васпитног, наменио је овој великој техничкој тековини нашег времена улогу чија се важност не може никада довољно оценити. Данас, када слободољубиви народи Европе, после страха протеклог рата, почињу из рушевина градити нови бољи свет, улога радиофоније неће бити ништа мања од улоге коју је радиофонија имала током рата. Само за разлику од задатака који су радиофонији били намењени у рату, задаци њезини данас, у почецима мирног изграђивања, поступно почињу да се прилагођавају новим и измењеним приликама које мир собом носи. Многобројне, готово неисцрпне, техничке могућности радиофоније почеће све више да се користе као средство духовног подизања ратом напаћеног човечанства. У рукама слободољубивих народа, велики и незаменљиви васпитач и подстрекач многомилионских маса у праведној борби за слободу против насиља, радиофонија постаје данас, у миру, велики неимар на пољу духовне обнове човечанства”.

(Михаило Вукдраговић, „Музика и радио”,
Радио-Београд, Београд 1953)

Програм Радио Београда већ другог дана емитовања доспева на странице дневних листова. „Политика” ће од 11. новембра редовно објављивати рубрику „Данашњи програм Радио Београда”, обавештавајући слушаоце шта и кад током дана могу чути на таласним дужинама од 437,3 м и 686 килоцикла. Програмска шема ће следећих неколико година бити подељена у три блока: јутарњи, подневни и вечерњи.

Програм ће почињати у 7.30 вестима, а завршаваће се око 22.00 *музиком за ијру са јлоча*. Касније, већ 1950. године, крај програма ће се означавати химном *Хеј, Словени*.

У јутарњем делу програма у 8.15 почињала је емисија „Књижевни прилог” и трајала је петнаест минута, до 8.30. У почетку без јасне програмске концепције, ова емисија ће у веома кратком временском периоду постати

институционално језгро будућих програма културе и уметности Радио Београда и редакција у којој ће се обновити српско радио-драмско стваралаштво. Ту ће улога Душана Костића добити оне размере и онај значај који смо одредили као пионирски.

Обим, врста и квалитет техничке опреме са којом је Радио Београд располагао првих месеци после ослобођења, били су врло скромни и у великом нескладу са захтевима и задацима које је ова, тада савезна, радио-станица имала да испуни и реши. Постојала су три студија. Мањи – говорни, налазио се у Милоша Великог бр. 16 на петом спрату; већи – музички, у просторијама Дома инжењера и техничара, Милоша Великог бр. 7 и студио у Македонској улици, у коме су се углавном реализовали музички програми.

Једно од ретких сведочења, како је програм *йрављен и чињен разноврсним* у првим програмским данима и месецима, може се чути (звучни архив РБ, КУ 5819; емисија из циклуса *Код два бела јолуба*, снимљена 15. јануара 1987), као сећање Анђелије Милић, певачице народних песама, казано поводом њене четрдесете годишњице наступања на програмима Радио Београда.

„Новембра месеца, 1944. године, за главног уредника у музичко одељење Радио Београда дошао је професор Васиљевић. Пошто је он знао да ја певам, а да мој муж свира хармонику, одмах нас је позвао да наступимо и то без икакве аудиције. Јер онда није било ниједног оркестра или певача, тако да смо мој муж и ја први засвирали и запевали у радио-станици. Мој муж је тада био једини пратилац певача, јер оркестар никако није могао да се састави. Неки музичари су били у заробљеништву, неки су избегли за време окупације у своја родна места, те услед разорених пруга, путева и мостова нису могли да стигну до Београда. Нас неколико певача, који смо успели да се окупимо, певали смо углавном партизанске песме а пратио нас је мој муж.

Време емитовања није било одређено, него пошаљу курира по мене и мог мужа, а становали смо близу радио-станице. Мој муж хармонику на леђа и правац студио. Ако је курир долазио у време полицијског часа, у време када је кретање градом било ограничено, онда је са куриром долазио и по један партизан који би нас и одводио у Радио Београд и доводио до куће. А то се дешавало често, скоро свакодневно и више пута током дана или вечери, јер су емисије бивале некад и у четири сата ујутру а неке у десет увече, баш у време забране кретања.

Све емисије су биле уживо. Уживо, тако што је постојала једна прилично размонтирана техника са којом смо се мучили и ми, извођачи, и техничари. У студију није било ни једног прозора; ниједног застакљеног

окна. Тако да су прозори били прелепљени пакпапиром, а до микрофона су допирали звуци аутомобила, камиона, тенкова, гласови људи који су пролазили улицом Милоша Великог. Али, све то, тада, свету крај радио-апарата није сметало”.

Два месеца и двадесет дана рада Радио Београда у 1944. години програме су, сем саопштења Врховног штаба, писама војницима и вести, испуњавала и читања литерарних дела насталих у Народноослободилачкој борби која су описивала *райне стѝрахоѝе* и *ѝуѝ ѝо мукама којим се ишло до ѝобеге*.

Преношена је музика са плоча које су позајмљивали слушаоци, наступио је хор „Позоришта народног ослобођења”, представљане су културно-уметничке екипе војних јединица које су пролазиле кроз Београд, а огласио се и радио-оркестар.

За војску, омладину, пионире, жене и чланове Народног фронта, постојале су посебне емисије. Директно су преношени програми из војних болница, у којима су даване приредбе за рањенике, који су неретко и сами рецитовали и певали. Објављивана су писма нашим заробљеницима и тражена су лица изгубљена у ратном вихору.

Пред микрофоном су се појављивале истакнуте личности новог политичког живота и говорило се о смислу и циљевима борбе за нову стварност.

Улога Радио Београда у информисању народа нарочито је добила на значају после првог марта 1945. године, када је у Москви окончан рад Радио Југославије.

Тада је Радио Београд, уистину, постао центар информативне и пропагандне службе у земљи и службена радио-станица ЦК КПЈ, Владе и Врховног Штаба, што значи да су се на њега, као извор кључних информација, позивала и страна средства информисања извештајући о догађајима који су *одјекнули* у нашој земљи.

Тако је пренет говор Генералног секретара Партије, председника Владе и врховног команданта армије, друга Тита, марта 1945. године, са великог митинга на Тргу Републике.

У општем врењу, комешању тла и људи, духовних напора, тријумфа и пораза, једва да се могло и помислити на радио-драмску продукцију. Међутим, *ѝомишљало* се па се и радило, односно, испоставиће се да се *ѝрисушкивало*.

Средином 1945. године, успоставиле су се све неопходне стварлачке, техничке и репертоарске претпоставке које условљавају настанак радио-фонијског дела, односно, програмски редовне радио-драмске продукције. Тако да ће радио-драма, која је почела свој нови живот пред микрофоном

20. августа 1945. године, бити обновљена као последњи сегмент културног живота, који ће помоћи да се збрише кошмар окупиације који је шири и њо године кобно лебдео над небом Београда и Србије.

Душан Костић се тих дана сећа као времена са много замашног посла и много одговорности и опрезности.

„Из тих првих дана наше радио-станице остало ми је у сећању тек нешто и већ прилично блиједо. Као да још видим: ми у униформама и пиштољима за радним столом; техничар Вељковић који успјешно имитира Хитлера, спикерка Златица Раичковић у неким гломазним војничким чизметинама, Зденко Рајх, генералштабски нагнут над картом Југославије, по којој, означајући фронтове, забада заставице, Рађа Марковић који ослушкује непријатељске авионе, спикер Мира Митровић са својим духовитостима, Вукдраговић и Прегер окружени музичарима који увек нешто траже. Осећали смо се као једна фамилија, премда је било много замашног посла и много одговорности, опрезности, много будности”.

(Костић, *Истио*)

ОД „КЊИЖЕВНОГ ПРИЛОГА” ДО „ЛИТЕРАРНОГ ОДЕЉЕЊА”

Емисија „Књижевни прилог” ће доласком Костића на место уредника задржати особености садржаја и постаће језгро из кога ће се развити нови, шири, концепт тема и емисија из различитих области уметности.

Костић је почео да остварује знатно захтевније програмске задатке и циљеве, са намером да се свестрано искористе медијске специфичности и могућности радија као мисионара културе и њеног најбитнијег елемента, књижевности.

Пре свега, отклања затечене програмске и репертоарске недостатке.

До његовог доласка, за емисије „Књижевног прилога” нису постојале најаве садржаја у дневним листовим, тако да слушалац није знао шта ће чути; затим је изашао са захтевом да се тако значајном програмском делу промени неодговарајући преподневни термин (од 8.15 до 8.30 часова), када се већина слушајалаца налази на послу или у школама. Осмог дана (20. новембра), по доласку Костића у Радио Београд, „Књижевни прилог” добија ново програмско место и то у ударном времену од 20.15 до 20.30 часова, а 24. новембра, у „Политици”, први пут је најављен садржај емисије:

„Петак, 24. новембар 1944.

20.15 – 20.30 ‘Књижевни прилог’

Његош: одломак из ‘Горског Вијенца’

Велимир Рајић: ‘Отаџбини’”.

Затим је увео читав низ радикалних промена. Поред развијеног осећаја за стварне књижевне вредности у избору писаца и дела из југословенске, и делом европске, пре свега актуелне совјетске књижевности, Костић мења и начин представљања књижевности, замењујући спикерско читање, или муцаве наступе писаца пред микрофоном, глумачком интерпретацијом, где књижевна реч добија свој звук, емоцију, ритам. Тиме је почео да везује за Радио Београд угледна глумачка имена, а емисији „Књижевни прилог” шири институционални и програмски оквир.

За многе писце и глумце постаје част наћи се у некој од емисија Радио Београда, и неретко се дешавало да неко буде незадовољан ако га у програму нема, или ако га нема у мери у којој је уверен да треба да га има.

Тематска ширина и садржајна разноликост културне баштине и савремених збивања и токова у уметности, које Костић са пуно жара и разумевања уводи у форме радијског представљања, омогућила је настанак и развој посебне редакције – Литерарно одељење – као организационе јединице за *књижевности и културу* програма Радио Београда.

Револуционарно време тражи револуционарни дух под императивом *сдг*. И заиста, све се ово збило *сдг*: „Књижевни час” постаје емисија од значаја и угледа, а из ње настаје редакција – Литерано одељење, и то у првих тридесет дана од доласка Костића у радио-станицу.

Како је било кадровски устројено Литерарно одељење у првом месецу Костићевог рада, сазнајемо из „Политике” од 10. децембра 1944. године, која извештава о оснивачкој седници Југословенског одбора народног фронта (ЈОНФ-а), у *београдској радио-станици* на којој је за председника изабран – Михаило Вукдраговић, професор музичког одељења; за потпредседник Јелена Билбија – Лапчевић, *секретар Литерарног одељења*; за чланове: Радивоје Марковић, *шеф Литерарног одељења*; Душан Костић, *књижевни референт* и Живојин Здравковић, *музичар*.

Радивоје-Раћа Марковић убрзо напушта место *шефа*, а замењује га Душан Костић, задржавајући програмске обавезе (као уредник емисије „Књижевни прилог”), поставши и први начелник редакције (уредник) Литераног одељења.

„Запослио сам одмах неколико угледних књижевника: Душана Матића, Зорана Мишића, Миодрага Поповића, Радомира Констатиновића, Михаила Ражнатовића, Клаудија Жухина, Јелену Билбију, а нешто касније и толико других”.

(Костић, *Истио*)

Сарадња успостављена са многим писцима из свих крајева наше земље, а нарочито са писцима из Србије и Београда, постаје још плоднија.

Литерарно одељење је често њихово стециште. У Радио Београд се долази и на *чашицу разговора*, али у тим разговорима, каткад, ничу, а потом се остварују, многе занимљиве идеје и иницијативе корисне за програм.

Литерарно одељење за непуних годину дана Костићевог ангажмана броји шеснаест, по садржају различитих емисија, које заузимају значајно место у програму Радио Београда. Ове емисије, у склопу општеобразовног утицаја и духовног препорода које врши радио, допринеле су популарисању литературе и формирању укуса толико бројне и тако разноврсне публике какву има радио. На културну сцену послератне Србије и тадашње Југославије, свуда докле је допирао талас Радио Београда, прегалаштвом Костића и редакције Литерарног одељења, обнављају се и развијају нови облици масовне културе.

Једна од веома слушаних емисија била је и емисија „Наши писци пред микрофоном”, у којој су аутори говорили о својим делима, погледима на уметност, или су читали одломке из својих тек објављених, или дела још увек у рукопису. Слушаоци су били у прилици да чују значајан број савремених писаца, међу којима Иву Андрића, др Милоша Ђурића, Јосипа Видмара, Ацу Шопа и многе друге.

У неколико посебних емисија, које су биле на програму у јутарњим или вечерњим, часовима слушаоци су могли да се упознају са домаћим и страним песницима различитих раздобља, стилова, уметничких праваца, од античких времена па до савременика. Јутрања емисија лирике налазила се на програму шест пута током једне недеље.

Музичко литерарне емисије уторком поподне имале су обично стихове везане за једну одређену тему, рецимо „Љубав у стиховима Оскара Давича”.

У другој емисији посвећеној песницима и поезији, слушаоцима су представљени стихови једног песника а избор стихова вршио је неки од познатих уметника: сликар Пеђа Милосављевић, глумица Марија Црнобори, Мира Ступица и други.

Прозним делима се посвећивала изузетена пажња у емисији „Одабрана проза”, а представљана су углавном дела класичних писаца. Текстови су бирани на основу одређене теме, данас бисмо ми рекли у аналитичком или интерактивном маниру, па су тако емисије биле и насловљаване: „Ентеријер у делима Балзака”, „Анегдоте код Матавуља”, „Твеннови дечаци”...

Изузетан интерес привлачила је емисија „Земље и писци”, која је била посвећена преводима савремене стране литературе.

Уредништво, на челу са Костићем, често је стављало акценат на дела из литературе која се код нас мало преводила. Тако је специјално за ову еми-

сију преведена приповетка „Сахрана једног кита” Бенибора Блеја, књижевника из Гане и „Земља слатких стена” Сата Оха, писца из Индије.

„Људи и догађаји” била је емисија посвећена појединим истакнутим личностима, уметницима, научницима или догађајима. Тако су представљени живот и дело Руђера Бошковића, Хелене Келер, Лазе Костића, Веле Нигринове, Јована Поповића... Ова емисија својом суштином, драматуршким обликом и темама биће у потпуности пресликана као програмска јединица Драмског програма Радио Београда у серијалу „Звездани часови”.

Нешто више података о Литерарном одељењу наћи ћемо у раду Голуба Петрашиновића „Професор Миодраг Поповић” (Завод за уџбенике и Филолошки факултет, Београд 2000).

„Незадовољан понашањем према њему у Просветном одељењу, Миодраг Поповић се обрадовао када га је његов предратни друг са студија књижевности Душан Костић, августа 1946. године, позвао да пређе код њега у Литетрано одељење Радио Београда. У Литерарном одељењу затекао је Душана Матића, Михајла Ражнатовића, Слободана Галогачу и Радомира Констатиновића. У одељењу за дечију књижевност радили су у то време Света Лукић и Васко Попа, као писци још непознати јавности. Поред Душана Костића и Душана Матића, Литерарно одељење имало је и друге уреднике. Над текстовима младих литерата будно је бдео Стева Ускоковић, пазећи добро да не оде у етар каква нетачност или да не напишу какву глупост. О језику се бринуо Живко Милићевић, један од предратних уредника ‘Политике’.

Неко време на сваког сарадника долазио је по један уредник. На срећу, уредници се нису држали круто. *Главни уредник Душан Костић њек овлаш је њрочийавао њексйове да види да не најишу или одаберу нешйо збој чеја би он морао да одјовара њред онима који су њеја њуџорисали* (курзив, М. Ј.).

Једном речју, у редакцији је владала атмосфера каква се само пожелети може. Додуше, оквири у којима су имали да бирају текстове за емисије давани су одозго. Непосредни сусрети са писцима из чијих сам дела бирао одломке – Вељком Петровићем, Аницом Савић-Ребац, Шимом Вучетићем, Јованом Поповићем, Скендером Куленовићем, Миланом Богдановићем, Бранком Ћопићем и другим – ширили су ми видике”.

Не стварајући литературу, сам Радио Београд је помогао, агитовао за њу, у најдословијем смислу речи, приближавао је слушаоцу, откривао њене лепоте и њену снагу и у исто време своје програму и задатку давао једну вишу, ако се тако може рећи, димензију: отварао је вратнице широм књижевности и свакоме ко је хтео или волео да је чује. Писци су

све чешће долазили пред микрофон или су њихове текстове тумачили најбољи интерпретатори уметничке речи.

Ова два феномена уметничког стваралаштва често бивају нераздвојени, да би један другог допуњавали и потврђивали, жива реч писану – писана живу реч, дајући емисијама виши квалитет.

Следио је нови корак.

КА РАДИО-ДРАМИ

У Литетраном одељењу, како га је Костић програмски водио или усмеравао, почетком 1945. године, успостављене су све битне претпоставке обнове послератне југословенске радио-драме.

„Касније сам запослио и многе глумце: Радета и Оливеру Марковић, Мирјану Коџић, Јована Геца, Бранка Јовановића, Василија Пантелића, Миодрага Петровића – Чкаљу, Драгутина – Гуту Добричанина, Матилду Шпилар, Николу Милића...”.

(Костић, *Истио*)

Костићева потреба за оплемењеним казивањем прозе и стихова, глумачком интерпретацијом пред микрофоном, била је основа на којој ће настати послератна радио-драма и развити у нашој књижевности њен писани облик као нов литерарни жанр: радио-драма.

„У Литетраном одељењу – сећа се професор Миодраг Поповић – упознао сам и многе глумце. Поред Оливере Марковић, Васе Пантелића, Миодрага Петровића-Чкаље и Радета Марковића, стално запослених у Радију, његове емисије читали су и глумци са стране, нејвећи уметници наше позоришне сцене – Марија Црнобори, Сава Северова, Бранко Плеша и Јоже Рутић из Југословенског драмског и Љубиша Јовановић и Раша Плаовић из Народног позоришта... Душко је (Душан Костић, нап М. Ј.) тражио од мене да одобровољим Добрицу (Милутиновића), који је већ био при крају, да некако дође у Радио како бисмо снимили његов рецитал песама Ђуре Јакшића за архиву радио-станице. Били смо се окупили око Добрице. Чекао се само знак теничару за почетак снимања. Кад Добрица поче из чиста мира да мења боју, па да дрхти и да се гуши, уплашени скочисмо да позовемо лекара, а на вратима нас задржа чика Живко. 'Мани', вели, 'такав је откако га знам. Тремарош'. И доиста, смирио се чим је изговорио стихове 'И овај камен земље Србије'. Било је то последње Милутриновићево рецитованье Јакшићевих стихова, којима је деценијама одушевљавао не само београдску публику”.

(Петрашиновић, *Истио*)

Форме у којима се књижевничка реч њредавала слушаоцу биле су све бољатије и разноликије, а музика њосијаје сасиавни или њројрати ни гео њојединих емисија.

ПРИСЛУШКИВАЊЕ РАДИО-ДРАМЕ: СПРЕМА СЕ СРПСКИ КЛАСИЧНИ ДРАМСКИ КОМ

Већ 1945. године, Литерарно одељење има углед редакције од посебног значаја, са Душаном Костићем на челу као начелником редакције и уредником Књижевног прилога, Душаном Матићем, уредником Културне хронике и Филмског прегледа, Мирославом Митровићем, секретаром и руководиоцем Драмске секције, који ће наступати и као глумац (касније као спикер, уредник Хумористичко забавне редакције, писац и хроничар радија) и Бранком Јовановићем, режисером и глумцем Драмске секције.

Јелена Билбија је крајем 1944. године била задужена за примање и оспособљавање спикера:

„А кад су наши нови спикери почели самостално да раде, ја сам прешла на дужност секретара Литерарног одељења и била руководилац радио-драмске групе, оформљене 1945. године од свега пет чланова, међу којима су били Оливера и Раде Марковић”.

За нешто више од девет месеци рада Београдске радио-станице (од 10. новембра 1944. до 20. августа 1945) и ангажовања Душана Костића, програмски је заснована и устаљена драмска продукција Радио Београда, која се у првим месецима оглашавала као Радио-позориште.

На заједничком задатку, око и испред микрофона, нашли су се уредници, писци, глумци, редитељи који су своје политичке назоре, засноване на идеологији револуционарног комунизма и идеји бескласног друштва, стицали још у временима пре Другог светског рата, а из рата изашли прекаљени и непоколебљиви борци за ново друштво.

Радио-позориште је могло да почне своју мисију.

Репортажа „Један дан у Радио Београду”, објављена у првом, послератном, броју часописа „Радио-Београд” (15. августа 1945), представља прво сведочанство о настанку послератне радио-драме.

„На последњем спрату огромне зграде, у Милоша Великог бр. 16, иза мирних и достојанствених архитектонских линија и облика, остаје београдска радио-станица за већину сасвим непримећена. Посматран споља, са улице, пети спрат се скоро уопште и не види, тако да ничим не одаје темпо рада и живота који на њему влада. Али још много пре него што се већина Београђана пробуди, рад у радио-станици је у пуном јеку. Спикер који је нешто пре тога прошао још сасвим празним улицама, сада седи

спреман пред микрофоном. Пред њим се налази најновији програм. Још се непрестано понавља свима познати знак београдске радио-станице. У суседном одељењу, које је везано за студио дуплим положеним прозором кроз који се ништа не чује, све је спремно. У десном углу налази се сат који нити закашњава, нити жури. Спикер даје главом знак да је и он спреман. Прекидају се почетни тонови од *Хеј, Словени*. Пали се црвено светло: емисија. Полугласно, мирно, почиње спикер још један дан у животу београдске станице са: *Смрћ фашизму – слобода народу!* Тачно време.

На ударац гонга, биће тачно шест часова. Још десет секунди, још пет... Гонг! *Тачно шест часова*. Опет знак главом. Емисија се за неколико тренутака прекида. Идућа тачка. Спикер каже: *А сада ћете чути јуџарњи концерт са њлоча*. Почињемо са... Знак главом. Поново мали прекид. Плоча која је раније намештена већ се окреће. При последњој речи спикера, једним притиском на дугме, мембрана пада на плочу и концерт почиње. Међутим, сама емисија је резултат и крајња фаза рада многих људи.

Пролазимо кроз остала одељења... *Иза једних вратица њрисулукујемо њробу драмске секције како вредно ради* (курзив М. Ј.)”.

(Непотписана репортажа,
„Радио-Београд”, Београд, 1945)

Не зна се тачан датум када је новинар посетио Радио Београд, међутим, како је први број часописа изашао 15. августа, може се претпоставити да се посета десила средином јула, или, што је мање вероватно, због времена за припрему часописа и његово штампање, почетком августа. Како је прва радио-драма изведена 20. августа, и чињеница да је новинар затекао драмску секцију *како вредно ради*, показује да се прва радио-драмска премијера припремала и студиозно и одговорно, можда и читавих месец дана.

Треба имати у виду да је то време радио-дифузије у систему преноса у реалном времену, дакле, епоха без магнетофона и обраде звучног записа. У интерпретацији пред микрофоном није смела да се деси глумачка омашка или да шушне папир. Оно што се чује у студију чуће и слушалац.

Прислушкујући *иза једних вратица*, репортер *Радио-Београда* је вероватно присуствовао самом почетку настанка савремене српске радио-драме. Дакле, почело је!

Тако ће други број часописа Радио-Београд (од 16. до 31. августа) најавити и прво дело које ће се извести пред микрофоном.

Понедељак, 20. август 1945.

21.05 Јован Стерија-Поповић: „Родољупци”

(прерађено за радио)

Изводе чланови Радио-позоришта.

Чин стављање „Родољубаца” на сам почетак послератне обнове радио-драме, у условима када народима разрушене Југославије, који су се затекли на ослобођеним територијама, то бива једини трачак драмске уметности и сусрета са глумцима, остаће запамћен као изузетно уметничко остварење, а и зато што је био крајње одговоран, уређивачки потез. Ниједна уредничка одлука, за коју до сад знамо, није имала толику одговорност, нити значај пред политичком и уметничком јавношћу. А пре свега, и наравно изнад свега, политичком.

Тек у овом контексту могу се схватити Костићеве речи о одговорности:

„Осећали смо се као једна фамилија (односи се на ситуацију у Литерарном одељењу, нап. М. Ј.), премда је било много замашног посла и много одговорности, опрезности, много будности”.

(Костић, *Истио*)

Ниједан уредник није стављен пред одлуку тако бременишту искушењем као што је одлука о писцу и делу које ће се у датим историјским и политичким условима представити најширем могућем уметничком аудиторијуму.

Костићева констатација о много одговорности, опрезности, много будности – мада се везује за његово укупно ангажовање на Радију у тим временима, и те 1945. године захтевала је посебан однос Начелника Литерарног одељења. Лако је замислити колико је ушију било *широм отворено* ишчекујући прву радио-драму, њен садржај, њене поруке, тзв. идеју дела. Тешко је поверовати да је *оквир у коме је изабран текст радио-драме дајћ одозго*, или да би за погрешно изабран текст одговарао неко одозго, а не Главни уредник Литерарног одељења онима *који су ја шућорисали*.

Ослободиоци су у првих седам дана по уласку у Београд убили преко 20.000 његових житеља (према подацима удружења „Сатрих Београђана”), а да им се до данашњег дана не зна гроб. За мање од десетак дана, послали су омладину ослобођеног града, дечаке између седамнаест и деветнаест година, на сремско ратиште, где су, неискусни у ратовању а поготово у условима равничарских и рововских борби, углавном изгинули. Остали су уцвелењени родитељи, жене, деца... У првом месецу слободе, стрељана су два највећа комичара српске предратне сцене, Цветковић и Танић, оптужени зато што су глумили за време окупације и осуђени као сарадници окупатора. Жанки Стокић одузета су грађанска права.

Из угла уредника било је јасно да први писац мора да буде српски класик, али са којим делом? Комедијом?

Одлучено је да то буде комедиограф, класик српске драмске књижевности, Јован Стерија Поповић, са делом „Родољупци” за које се тешко може рећи да је само комедија. Много је више од тог популарног жанра, оштра сатира.

Почело је са комадом који је програмски веома прецизно циљан.

Стеријин сарказам којим се у сатири „Родољупци” приказује мимикрија патриотизма и патриотске свести грађанске средине, суштински је одговарао идеологији победе идеје комунизма, „радничке класе” и, тек да не буде изостављена, „поштене интелигенције”, над грађанским опортунизмом, односно, реакцијом, како се такав опортунизам према јединој патриотској идеологији називао. При чему је *грађански* обавезно тумачен као *буржуаски* слој друштва.

Међутим, за нас је битан још један податак из горње најаве да је дело *йрерађено за радио*. То показује постојање свести о склопу специфичности које карактеришу и одређују интерпретацију драмског дела пред микрофоном, а пре свега скраћивање комада чијих пет чинова треба сместити у шездесет минута радио-игре.

Штриховати комад значи померити не само ритам и темпо, добити у времену већ и идеје писца и подредити их идеји представе, ономе шта ће слушаоци чути.

Имена редитеља, дакле, аутора представе, и писца који је позоришни текст прилагодио (драматизовао) за радио-извођење, као и глумаца који су улоге тумачили, нису се нашли у најави. Истакнут је *колекџив* Радио-позоришта као аутор представе.

Има се утисак да је и тиме Костић хтео да заштити „све остале” у стваралачком процесу од евентуалне негативне реакције „одозго”. Додатни притисак на Костића могао је да буде његов толерантан однос према ангажовању глумаца. Већи део ансамбла Радио-позоришта играо је за време окупације (Бранко Јовановић, Милан Ајваз...), те му се могла натоварити оптужба за сарадњу и ангажовање лица која су сарађивала са окупатором.

Већ следећа представа биће потписана, али, наравно, опет ће текст бити пажљиво одабран.

Понедељак, 11. октобар 1945.

20.00 Бранимир Ћосић „Силе” (драма)

Обрада и режија: Бранко Јовановић

Интересантно је да се Костић није определио за овај комад као први репертоарски потез Радио-позоришта, што би било много „безбедније”. Драма „Силе” Бранимира Ћосића је у међуратном периоду стекла карак-

теристику револуционарног комада. Текст је постављен на репертоар Народног позоришта у Београду, али је током проба представа забрањена због *изражавања левих идеја*.

РАДИО-ПОЗОРИШТЕ ОСТАВШТИНА ЗА БУДУЋНОСТ

У оквирима Литераног одељења Радио Београда, Костић је створио духовни, кадровски и финансијски простор из кога је настајала и настала нова, послератна, српска радио-драма.

Доводећи писце и глумце, па и Бранка Јовановића, као првог редитеља, у непосредни институционални, дакле, пословни, однос са радним обавезама, да пишу, да режирају и да глуме за микрофоном, Костић је обновио радиофонију у Србији, односно, у Југославији јер је тада Радио Београд био радио-станица која је својим сигналом покривала тек ослобођени југословенски простор.

„Ова драма (радио-драма, нап. М. Ј.) долази после скоро четири године муклог ћутања (1941/45), а у њој се говори нашим језиком, она често, и кад не говори о савремености, има приступ близак очекивању слушаоца који обнавља порушену земљу и изграђује нови систем. Усмереност, ангажовање и просветитељство драме на радију, њему изгледају сасвим примерене, а чланови радио-драмске групе у то време свесрдно учествују и у друштвеном животу, радним акцијама итд, па ћемо уочити да је Бранко Јовановић, првог маја 1946. године, истакнут и награђен што је: *йоред рада у радио-стџаницџ реџиџиовао на девейџ траџилиџиџа шџром разрушџеноџ Беоџраџа*”.

(Миодраг Ђурђевић, „Рађање радио-драме”, Београд, 1974)

О Јовановићу ће слично говорити и Раде Марковић, сеђајући се оснивања и првих почетака, као о *веома анџажованом и йреданом члану Радио-йозориџиџа*. *Било џа је у сваком комаџу йде се йојављџивао и као йлумаџ и као редџиџељ, а ван Позориџиџа йоказџивао је изузџейџну аџилносџу у амаџиџерским йозориџиџиџама и ансамблџима, а као йлумаџ насџиџуџао је на јавним манифџесџаџиџаџама*.

„Радио-позориште је почело још у оној згради, у Милоша Великог, и било је ангажовано пет-шест, углавном старијих, глумаџа, који нису добили ангажман у другим позориштџима из разноразних разлога. Тада, бити запослен, бџла је законска обавџза а не нечиџа воља. Незапослџени нису постојали. Ја сам у то време већ повремено радио као спџкер у Звџзда филму, чиџи је директор био Раџош Новаковић а и на радију сам би-

вао ангажован као спикер за потребе различитих програма Литерарног одељења Радио Београда, чији је главни уредник био Душан Костић са којим сам се врло брзо и спријатељио. Читао сам приповетке Петра Кочића, поезију и дела, углавном из наше класичне литературе. Ја сам се у то време оженио и добио сина, а како нисам имао сталних и довољних прихода, практично, ја и Оливера, у тим условима, нисмо имали од чега да живимо. И Костић ми је понудио стално запослење у Радио-позоришту а у исти мах предложио је да и Оливера постане члан тог ансамбла као стално запослена глумица. И ми смо 1. јануара 1946. године постали чланови драмске трупе Радио-позоришта, тако да од тог датума почиње и мој професионални глумачки стаж.

Ту је видну улогу имао Бранко Јовановић. Играо је скоро у свакој драми. Он је и режирао тако да је био врло запослен у самом Позоришту а ван њега изузетно агилан и као глумац и као редитељ. Ја сам га у Радио Београду и упознао и први моји утисци о њему су били да је он човек који се веома много залаже да оно што ради добије што лепши вид, као један глумац који хоће, за разлику од неких који су били у Радио-позоришту мало онако, као на неком њима баш неодговарајућем ухлебљу, али нужном у том тренутку.

Сећам се да је ту са нама био и Јован Геџ, који је био у некаквој немилости код нове власти, и шта ја знам. (Јован Геџ је био члан Уметничког позоришта које је за време окупације активно играло свој репертоар, (нап. М. Ј.) Али он је нас све врло лепо забављао, тако да смо се сви у ансамблу осећали врло пријатно током рада.

(Раде Марковић, „Сећања”,
звучни запис снимљен 20. септембра 2002)

Намеће се и потврђује закључак да су ствараоци наставили тамо где се радио-драма зауставила 20. марта 1941. године.

Формирана је глумачка трупа, постојао је редитељ, бирани су писци и њихова дела као битни елементи уметничке и медијске посебности и целовитости радио-драмског стваралаштва.

ГОДИНЕ БУРНОГ РАЗВОЈА

Током четири године (1945-1949) уређивачког рада Душана Костића у Литерарном одељењу радио-драма постаје оно што она и данас јесте: најзначајнији уметнички облик масовне културе какву радио нуди својим слушаоцима.

Радио Београд је окупаљо писце, музичаре, редитеље, ангажовао најистакнутије глумце ... Глумачку трупу Радио-позоришта у времену од 1945. до караја 1952. чинили су следећи глумци:

Ајваз Милан, Арадски Соња; *Бачић* Љубица, Бачић Љубиша, Брзано-вић Анита, Буљан Богдан, Бугарчић Вера; *Велић* Милорад, Вилић Марија, Волић Милорад; *Гајилица* Миодраг, Геџ Јован, Геџ Милан, Глигорије-вић Вера, *Добричанин* Драгутин-Гута, Докнић Зорка, Дукић Александар; *Ђорђевић* Д (?), Ђорђевић Оливера; *Јовановић* Бранко, Јонаш Иван; *Кљајић* Боривој, Кљајић Рудолф; Ковач Борис, Коџић Мирјана, Крављанац Алек-сандра, Кузмановић Бошко; *Лонџинов* Зоран; *Марковић* Оливера, Мар-ковић Раде, Милић Никола, Митровић Мирослав, Милосављевић Ма-тилда, Миловановић Бранка, Миџић Александар; *Николић* Милорад; *Оцокољић* Драгослав; *Панџелић* Василије-Васа, Поповић Миодраг, Пер-ковић Душан, Петрић В (?), Петровић Миодраг-Чкаља; *Савић* Борислава, Смедеревац Никола, Спасојевић Милорад; *Терзић* Миомир; *Шејина* Да-ница, Шпилар Матилда.

Радио-позориште је често примало нове чланове док су неки и одлази-ли у друга позоришта. Тако су Васа Пантелић и Богдан Буљан, 24. априла 1951, наступили у оквиру сталне емисије Радио Београда *Из југословенске књижевности*, у одломку дела Стефана Стефановића *Смрт Уроша Пејио*, али сада као гости, чланови Народног позоришта. Буљан ће у више на-врата гостовати као редитељ Радио-позоришта. Јован Геџ ће режирати радио-игру *Сушра* (23. мај 1949) итд.

„Ми смо играли живо, непосредно у микрофон. Није било магнето-фона тако да нисмо могли да снимимо нашу игру, већ као у позоришту, ако се завеса диже у осам, ми смо сви ту на сцени или иза кулиса. Тако је било и у радију, ако је комад почињао у осам, ми смо сви били пред ми-крофоном.

На тексту комада смо радили шест дана. То су, углавном, биле читајуће пробе, а седмог дана играли смо га пред микрофоном, у студију, где смо одређивали и мисансцен ‘даље или ближе микрофону’.

Свака премијера Радио-позоришта била је значајан културни догађај за Београд, а пре свега за Србију разорених путева у којој су биле пре-кинуте скоро и све остале комуникације. Те су представе радио-драме, богами, трајале и читав сат. Репертоар су углавном чинили скраћени позоришни комади а највише смо играли класику. Ја сам ту одиграо це-лу српску класику, почевши од Стерије, Нушића... чак и југословенску класику. Тако да је то заиста била једна права и лепа школа. Ту сам се, стварно и дефинитивно, упознао са микрофоном. Што, онако, остаје за цео живот као капитал. Микрофон знам, познајем, умет да се опходим

према њему. Знам тачно шта ће да испадне од начина говора, интерпретације, коју у њега унесем”.

(Марковић, *Истио*)

Анасамбл ће мењати и назив Радио-позориште, Чланови Радио драме, Чланови Дrame Радио Београда, Драмска труппа Радио Београда, Драмски студио Радио Београда.

У Драмском студију Радио Београда често су гостовали глумци Народног позоришта из Београда: Љубиша Јовановић у „Ревизору” (9. мај 1949), Јован Гец у радио-игри „Сутра” (23. мај 1949), Миливоје Живановић у „Борису Годунову” А. С. Пушкина (6. јун 1949), Сава Северова у „Ливници” Ота Бихаљи Мерица (7. новембар 1949), Миодраг Наумовић у „Вечитом младожењи” Јакова Игњатовића (28. новембар 1949), Марија Црнобори у „Еквиноцију” Иве Војновића (29. септембар 1950), Блаженка Каталинић у „Занату госпође Борн” Бернарда Шоа (24. новембар 1950), у комаду Марка Твена „Том Сојер” гостују Богдан Буљан, члан Народног позоришта, Јанез Врховец, члан Филмског позоришта и чланови дечије драмске група Никола Тесла: Александар Мићић, Михаило Чулић, Слободан Ђорђевић, А. Мутавцић, Зоран Рамбосек, Д. Микић, Никола Голднер, П. Барбуљ и Радомир Росандић. У комаду Светолика Ранковића, као гости наступиће чланови Београдског драмског позоришта: Сима Јанђијевић, Милан Живковић и Бранко Ђорђевић. У „Ивковој слави” Стевана Сремца и радио-адаптацији Миће Томића гостоваће Јован Гец, Миодраг Наумовић и Бранко Ђорђевић...

„Док смо играли у студију, нисам никада приметно, чим нисам упамтио да су били и музичари који би пратили нашу игру. Мислим да су радио-комади тада играни без музике а ми смо правили звучне ефекте. Корак, пуцњева, ветар... Имали смо справу за ветар, лимену таблу за гром, грашак у кутији за кишу, и тако...”

(Раде Марковић, *Истио*)

А како је заиста изгледало у драмском студију с краја 1945. и почетка 1946. године, сазанаћемо из репортаже: „Први пут у Драмском студију Радио Београда”, коју је потписао М. Петровић:

„Тешка бела врата се нечујно отворише и ја се нађох у соби која ми је личила на велики дрвени кавез; сва обложена танким шпером на коме су направљени танки симетрични прорези. Шиљати сводови са масивним подупирачима. Клавира, неколико пултова и столица, сачињавали су сав намештај ове собе. Један масивни прозор на зиду гледао је у технику где су се налазили апарати за емитовање. *Четири њумца и једна њуми-*

ца сачињавали су цео ансамбл радио-грамској студија, који се спремао за генералну пробу. Извршене су последње припреме. Две чаше воде, једна кашичица и пулт (који је служио као врата), били су сва реквизита овог малог позоришта. Мале кутије наједном се упалише изнад прозора а на њима се појавише црвена слова 'Пажња'! Настаде гробна тишина. *Онда ударац у њоні и њредсџава је њочела.*

Наслоњен на врата, посматрао сам те младе људе, који су са пуно озбиљности прилазили свом послу.

Смејали су се, плакали, осећали, шалили се, доказивали малом микрофону који је висео наред собе, прилазили су му, удаљавали се, мењали регистар својих гласова, шапутали у саму шкољку или удаљени громким гласом викали. Гонг је делио чин од чина. А уједначени глас спикера објашњавао поједине слике које су из техничких разлога неизводљиве како би слушалац добио праву представу о току радње.

Наједном се проба прекину и *један млад човек уђе у студију*. Био је одлучан. Црвена светиљка се угаси.

– Ова скупна сцена није довољно убедљива и не дочарава гомилу која протестује.

Пошто су мало прокоментарисали ову примедбу, проба се настави са истом оном озбиљношћу са којом је и почела. Једно тело се сручи на под, тешко стењући а *њоні објави крај њробе.*

Насџала је жива дискусија са редиџељем о моменџима њреџераним или недоџераним. Сваки од глумаца је излагао своје мишљење како би комад био иџио јасније изведен слушаоцима. Нејасни моменџи су се доџуњавали новим џексџом, а њреџерани ублажавали (курзив, М. Ј.). Напустих студио. Дуго размишљах о томе како је то велики одговоран и тежак посао”.

(„Радио-Београд”, јануар 1946)

Месечна плата чланова Радио-позоришта, како сазнајемо из писма Комитета Владе ФНРЈ за радио-дифузију од 1. новембра 1947. године, упућеном Влади Народне Републике Хрватске, којим *џреба да се разреше несразмерне разлике у џлаџама службеника радио-сџаница*, износила је за чланове Драмског студија од 3.600 до 5.000 динара. Поређења ради, директор радио-станице добијао је 7.000 и 2.000 динара функционерског додатка; уредници су имали од 5.200 до 5.500, а ако су руководили редакцијама имали су и додаток од 1.000 до 1.500 динара, итд.

„Из тог периода ми је остала у сећању и једна анегдота. Оливера и ја смо се хранили у мензи радија, где је храна била јефтина тако да је то био једини начин да се преживи са парама које смо добијали. Тада је у Радио-позоришту радио као глумац и један веома интересантан тип.

Звао се Кљајић и био је глумац који је дошао из провинције где је и почео своју каријеру а био је познат по томе што је изводио разне невероватне ствари.

Представљао се по мањим варошицама, где га углавном нису знали, као таква и таква глумачка величина. Много се причало о његовој до-годовштини у Љубљани, где је у његову част приређено једно балетско вече, балетски концерт, јер је он наводно дошао да бира балеринр за снимање некаквог филма. На крају концерта, поклонио је балеринама огроман букет црвених ружа ... (смех)..у знак захвалности што су за њега играле.

Касније сам га виђао по Београду у великом ‘Шевролету’ розе боје са америчким регистарским таблицама, мислим са ознакама државе Калифорније. Возила га је извесна госпођа, а он је седео са уздигнутом главом и гледао презриво на пешаке. Тада, када нико није имао кола! Чудан, чудан тип. Изгледа да се оженио. Касније га више нисам виђао ... (Кљајић Рудолф убијен је у Холивуду према сазањима Александра Пантелића, редитеља Радио Београда, нап. М. Ј.)”

(Раде Марковић, *Истио*)

У сезони 1946/47, Бранко Јовановић напушта Радио-позориште и одлази у Цетињско позориште, а фебруара 1947, као редитељ, ангажован је глумац Никола Смедеревац.

Часопис „Радио-Београд”, дневни листови „Политика” и „Борба” редовно најављују програм Радио-позоришта. Тако смо данас у могућности да сагледамо уметничке домете и улогу овог Позоришта као значајног чиниоца у обнови културе и уметности у првим годинама после рата, а пружиће нам увид и у обим програма и уметничке захтеве које је решавао и Душан Костић као главни уредник.

1948.

Понедељак, 8. мај

20.00 Бранислав Нушић „Покојник” (комедија)

Радио-обрада: чланови Радио-драме

Понедељак, 5. април

20.00 Николај Гогољ „Женидба”

Радио-обрада; Радио-драмски студио РБ

Понедељак, 21. јун

20.00 Јанко Веселиновић и Драгослав Брзак „Бидо”

Музика: Даворин Јенко

Учествују: Симфонијски оркестар Радио Београда и Радио-хор

Диригент: Светолик Пашић

Понедељак, 6. септембар

20.00 Јожа Хорват „*Прсић њред носом*” (комедија)

Радио-обрада: Радио-драмски студио

Понедељак, 20. септембар

20.00 Коста Трифковић „*Избирачица*” (комедија)

Суделује: Тамбурашки оркестар РБ

Радио-обрада: Радио-драмски студио

Понедељак, 25. октобар

20.00 Николај Гогољ „*Женидба*” (комедија у 2 чина – 3 слике)

Реприза

Понедељак, 16. новембар

20.00 Вече посвећено седамдесетогодишњици рођења Ђуре Јакшића

Изводе: чланови Радио-драмског студија

Понедељак, 29. децембар

20.00 Александар Островски „*Шума*” (комедија)

Радио-обрада: Радио-драмски студио РБ

Слушаоци су били у прилици да чују, поред југословенски и руских писаца, и прве писце иза *ивоздене завесе*.

1949.

Понедељак, 17. јануар

20.00 Јован Стерија – Поповић „*Покондирена тиква*” (комедија)

Пре извођења представе, одржаће се предавање:

Јован Стерија Поповић и његово дело

Понедељак, 31. јануар

20.00 Џемс Гоу и Арнод Дисо „*Дубоки су корени*” (драма)

Радио адаптација: Мирослав Митровић

Радио-драмски студио РБ

Понедељак, 21. фебруар

20.00 Бранислав Нушић „*Народни посланик*” (комедија)

Радио-адаптација и режија: Никола Смедеревац

Понедељак, 14. март

20.00 Иван Цанкар „*Краљ Бетајнове*” (драма у 3 чина)

Радио адаптација и режија: Никола Смедеревац

Понедељак, 9. мај

Николај Васиљевић-Гогољ „*Ревизор*” (комедија)

Понедељак, 28. мај

20.00 Ед Шулберг и Џером Лоренс „*Сутра*” (радио-игра)

Понедељак, 6. јун
 Александар Сергејевић Пушкин „Борис Годунов” (драма)
 Гостовање Миливоја Живановића
 Првака Југословенског драмског позоришта
 Понедељак, 27. јун
 А. Н. Островски „Шума” (комедија)
 Реприза
 Понедељак, 13. јун
 20.00 Бранислав Нушић „Ожалошћена породица” (комедија)
 Радио адаптација и режија: Никола Смедеревац
 Понедељак, 4. јул
 20.00 Јоко Хорват „Пред носом” (драма)
 Реприза
 Понедељак, 16. јул
 20.00 Скендер Куленовић „Вечера” (драма)
 Гостују: Невенка Урбанова и Јован Гец,
 чланови Народног позоришта у Београду
 Радио-адаптација и режија: Никола Смедеревац.

РАСТАНАК

Радио-позориште, непуне четири године од Костићевог одласка из Радио Београда, у првој реформској години југословенске економије, 1953. године, престаје са радом као организациона јединица. Глумци прелазе у београдска позоришта, а Никола Смедеревац одлази у ријечко позориште.

Настаје време снимљене радио-драме, која формирањем Првог, Другог и Трећег програма постаје део њиховог репертоара. Тек, 1972. године, долази до поновног обједињавања ствралаца у јединствену програмску институцију Драмског програма Радио Београда, без чијих дела је данас тешко и замислити савремену српску уметност, њену улогу и утицај на књижевност, глуму, режију, дизајн звука.

Иза Костића, остали су ти и такви темељи и први обриси нове уметности – радиофоније – у српском језичком корпусу.

„На раду у радио-станици остао сам до 1949. године, када сам премјештен натраг у ‘Борбу’ – опет по *пошреби службе*. Растао сам се са радиом не без извјесне туге”.

(Костић, *Истио*)

Miroslav JOKIĆ

PIONEER OF THE YUGOSLAV POST-WAR RADIO DRAMA

Summary

Dusan Kostic, one of the most important Serbian writers, 20th of October 1944, only few days after the liberation of Belgrade, was sent to the new duty – instead of working for the daily journal “Borba”, he was displaced to the radio station.

During the first days of freedom Radio Belgrade has been renewed with the extreme effort.

The sound was first heard on the 10th of November 1944.

In less than five years, as from 12th of November 1944 to 1949, Kostic has established the basics of radio program as the media of mass culture.

He was the author of many programs about literature and art. He gathered behind the microphone actors, contemporary writers, artists, and film authors... And finally, renewed and got started the era of radio drama.

Thank to Kostic's pioneer work in almost impossible post war conditions of the renewed radio, literature took the important place in programs of Radio Belgrade, and Serbian radio drama became important literature genre.

Radio dramas of Serbian authors (directors, actors, composers, sound designers...) had much success on the international festivals and therefore, became important part of worlds and European radio drama heritage.

Inspired by the power of radio, Kostic was aiming to give back the spiritual side to the reality of war and to turn the face of war to the face of art.

This work analyses minutely, this the least known aspect Kostic's work.

